дослідія.

ГЕОГРАФІЯ · 9 КЛАС

Національна економіка

ТЕКСТ УРОКУ

Уявіть звичайну булочку в шкільному буфеті. На перший погляд — простий продукт, який коштує кілька десятків гривень. Але якщо відмотати її історію назад, ми побачимо цілу економіку. Спочатку фермер купує насіння, пальне, добрива, використовує землю, техніку й працю людей. Зібране зерно потрапляє на елеватор, потім — на млин, де перетворюється на борошно. Пекарня купує борошно, воду, дріжджі, використовує електроенергію, обладнання й працю пекарів. Готову продукцію потрібно запакувати, перевезти, доставити до магазину, виставити на продаж. Покупець розраховується карткою — отже, до цієї історії приєднуються банк, платіжна система, телекомунікаційна інфраструктура. Держава встановлює правила безпеки харчових продуктів, збирає податки, утримує дороги, реєструє підприємства. І раптом одна булочка перестає бути просто булочкою. Вона стає результатом роботи десятків людей, підприємств і установ, які можуть навіть не знати про існування одне одного, але економічно пов’язані між собою. А тепер поставимо питання, до якого повернемося наприкінці уроку: якщо одна країна виробляє товарів і послуг більше, ніж інша, чи означає це автоматично, що вона розвиненіша?

Саме так працює національна економіка. Національна економіка — це система взаємопов’язаних видів господарської діяльності, підприємств, установ, домогосподарств та інших учасників економічних відносин, які діють у межах певної країни. Ключовим тут є слово «система». Економіка — не перелік заводів, магазинів, банків і фермерських господарств. Вона існує завдяки зв’язкам між ними. Підприємство потребує працівників, сировини, енергії, транспорту й покупців. Домогосподарства пропонують свою працю, отримують доходи й витрачають їх на товари та послуги. Банки забезпечують платежі, заощадження та кредитування. Держава формує правове середовище, перерозподіляє частину доходів через податки й бюджетні видатки та забезпечує суспільні послуги. Якщо порушується один важливий зв’язок, наслідки можуть поширитися далеко за межі однієї галузі. Наприклад, дефіцит пального впливає не лише на автозаправні станції: зростають витрати аграріїв і транспортних компаній, дорожчає доставка, а потім — частина товарів у магазинах. Саме тому економіку правильніше уявляти як мережу, а не як список підприємств.

Основними учасниками національної економіки є домогосподарства, підприємства, держава та фінансові установи. Домогосподарства — це люди й родини, які працюють, отримують доходи, споживають, заощаджують і сплачують податки. Підприємства виробляють товари або надають послуги, купують ресурси, наймають працівників і продають результати своєї діяльності. Держава встановлює правила, забезпечує роботу інституцій, фінансує частину освіти, медицини, інфраструктури, безпеки. Фінансові установи допомагають переміщувати кошти між тими, хто має тимчасово вільні гроші, і тими, кому потрібні ресурси для

споживання або інвестицій. У макроекономіці таку взаємодію часто описують як кругообіг ресурсів, товарів, послуг і доходів. Праця рухається від домогосподарств до підприємств, заробітна плата — у зворотному напрямку; товари та послуги надходять до споживачів, а гроші — продавцям. Частина коштів через податки переходить до держави, а потім повертається в економіку у вигляді державних закупівель, зарплат, соціальних виплат або інвестицій в інфраструктуру.

На економіку можна дивитися на різних масштабах. Коли ми аналізуємо поведінку окремої родини, магазину, фермерського господарства або підприємства, йдеться про мікрорівень. Якщо досліджуємо певну галузь або економіку регіону — це мезорівень. А коли нас цікавлять ВВП країни, інфляція, безробіття, державний бюджет чи зовнішня торгівля, ми працюємо на макрорівні. Наприклад, рішення конкретної пекарні підвищити ціну на хліб — мікроекономічна ситуація. Зростання цін на хліб у більшості регіонів країни — уже макроекономічна проблема, причини якої можуть бути пов’язані з урожаєм, енергією, логістикою, курсом валют або змінами попиту. А тепер спробуйте визначити рівень самостійно: родина вирішила придбати автомобіль; у певному регіоні активно розвивається туризм; харчова промисловість країни збільшила виробництво; держава змінила податкову політику. Один і той самий економічний процес можна побачити по-різному залежно від масштабу, на якому ми його досліджуємо.

Структура національної економіки змінюється з часом. Для ранніх етапів економічного розвитку характерною була велика роль сільського господарства та інших видів діяльності, безпосередньо пов’язаних із природними ресурсами. Такі економіки умовно називають аграрними. Промислова революція спричинила різке зростання значення машинного виробництва, фабрик, заводів, залізниць, енергетики й міст. Економіка ставала індустріальною. У сучасних високорозвинених країнах значну частину зайнятості та створеної вартості формують послуги, інформаційні технології, наука, фінанси, освіта, консалтинг, медицина, креативні індустрії. Тому говорять про постіндустріальну або інформаційну економіку. Водночас ця схема не є жорсткою сходинкою, яку кожна країна проходить однаково. Аграрні, промислові та високотехнологічні види діяльності можуть співіснувати одночасно. Питання в тому, яка з них має більшу роль у зайнятості, експорті, створенні доданої вартості та технологічному розвитку.

Для аналізу структури господарства види діяльності часто об’єднують у сектори. Первинний сектор безпосередньо пов’язаний з отриманням природних ресурсів: сільським господарством, рибальством, лісовим господарством, видобуванням корисних копалин. Вторинний сектор охоплює переробку сировини та виробництво матеріальних продуктів — промисловість і будівництво. Третинний сектор — це послуги: транспорт, торгівля, туризм, банківська діяльність, освіта, охорона здоров’я та багато інших. Окремо часто виділяють четвертинний сектор, де основним ресурсом стають знання та інформація: наукові дослідження, програмування, аналітика, розроблення нових технологій. У реальній економіці ці сектори тісно переплітаються. Смартфон не можна віднести лише до промисловості. Для нього спочатку потрібно видобути метали та іншу сировину, потім виготовити компоненти, організувати складання, логістику і продаж, а паралельно розробити операційну систему, дизайн, програмне забезпечення та цифрові сервіси. Тому один продукт може одночасно бути результатом роботи одразу кількох секторів економіки.

Усередині економіки постійно відбуваються виробництво, розподіл, обмін і споживання. Виробництво — це створення товарів і послуг. Розподіл визначає, як ресурси, результати виробництва та доходи розподіляються між учасниками економіки. Обмін забезпечує перехід товарів і послуг від одного учасника до іншого, найчастіше через купівлю-продаж. Споживання означає використання товарів і послуг для задоволення потреб. Ці процеси не існують ізольовано. Вони формують постійний економічний кругообіг. Якщо повернутися до нашої історії з хлібом, вирощування зерна й випікання хліба є виробництвом; доставка партій продукції та розподіл їх між магазинами — частиною розподілу; купівля в магазині — обміном; споживання хліба родиною — завершальним етапом цього ланцюга. Саме тому на слайді з ланцюгом «поле — елеватор — млин — пекарня — магазин — родина» важливо не просто назвати етапи, а спробувати пояснити, де і чому відбувається кожна фаза.

Результатами економічної діяльності є товари та послуги. Товар — матеріальний продукт, створений для задоволення певної потреби: хліб, одяг, автомобіль, меблі. Послуга — діяльність, результат якої задовольняє потребу людини або організації: перевезення, медична консультація, банківський переказ, ремонт чи навчання. Проте в сучасній цифровій економіці межа між ними іноді стає менш очевидною. Фізичний смартфон — товар, але мобільний зв’язок, хмарне сховище та підписка на програмне забезпечення — послуги. Навіть один продукт може поєднувати матеріальну й нематеріальну складові. Саме зростання ролі таких нематеріальних продуктів є однією з характерних рис сучасної економіки.

Тепер виникає принципове питання: як оцінити результат роботи економіки цілої країни? Неможливо просто скласти тонни зерна, кількість автомобілів, години роботи лікарів і обсяг цифрових послуг. Потрібен спільний вимір. Одним із головних показників став валовий внутрішній продукт — ВВП. Валовий внутрішній продукт — це грошова оцінка кінцевих товарів і послуг, вироблених в економічній території країни протягом певного періоду. Світовий банк визначає GDP як сукупний дохід, створений через виробництво товарів і послуг у межах економічної території за певний обліковий період; у системі національних рахунків його можна оцінювати за виробничим, дохідним або витратним підходом. DataBank Для нашого уроку головне зрозуміти принцип: ВВП потрібен, щоб у єдиному грошовому вимірі оцінити масштаб економічної діяльності.

Особливо важливим є поняття кінцевої продукції та доданої вартості. Розглянемо простий приклад. Фермер продав зерно млину за 10 гривень. Млин виготовив борошно й продав його пекарні за 18 гривень. Пекарня випекла хліб і продала його кінцевому покупцеві за 30 гривень. Було б помилкою додати 10 + 18 + 30 і заявити, що створено продукту на 58 гривень. Вартість зерна вже міститься у вартості борошна, а вартість борошна — у ціні готового хліба. Якщо повністю рахувати кожну операцію, одна й та сама частина вартості буде врахована кілька разів. Так виникає подвійний рахунок. Саме тому в національних рахунках використовують або вартість кінцевої продукції, або суму доданої вартості на кожному етапі. У нашому прикладі фермер створив 10 гривень вартості, млин додав ще 8, пекарня — ще 12. Разом маємо ті самі 30 гривень кінцевої вартості. Тепер спробуйте перенести цю логіку на інший приклад: лісове господарство продало деревину меблевому підприємству, підприємство виготовило стіл, магазин продав його кінцевому покупцеві. Де

саме виникає додана вартість і чому не можна просто скласти всі ціни продажу?

Коли ми порівнюємо країни за загальним ВВП, фактично порівнюємо масштаби їхньої економічної діяльності. Саме тут варто перейти до актуальної статистики. Дані World Bank WDI дають змогу побачити, які країни мають найбільші економіки у світі за загальним GDP, але важливо дивитися на останній доступний рік для кожної країни й не змішувати показники різних періодів. На презентації цей блок доцільно показувати через рейтинг і карту: учні бачать країни з найбільшим ВВП, а окремо — Україну. Проте рейтинг за загальним ВВП ще не відповідає на питання про рівень життя населення. Велика економіка часто пов’язана з великою чисельністю населення, масштабним внутрішнім ринком або великим обсягом виробництва. Тому наступний крок — перейти від загального показника до показника на одну особу.

ВВП на одну особу — це ВВП країни, поділений на чисельність її населення. Світовий банк використовує саме такий принцип для GDP per capita: базовий показник GDP ділиться на загальну чисельність населення. DataBank Уявімо дві держави. У країни А ВВП становить 600 мільярдів доларів, а населення — 100 мільйонів осіб. У країни Б ВВП усього 300 мільярдів доларів, але населення — 20 мільйонів. За загальним ВВП економіка країни А удвічі більша. Проте ВВП на одну особу в країні А становитиме приблизно 6 тисяч доларів, а в країні Б — 15 тисяч. Отже, загальний ВВП і ВВП на одну особу відповідають на різні питання. Перший характеризує масштаб економіки, другий дає змогу краще порівнювати країни різного розміру.

Саме тут особливо корисним стає інтерактивний глобус. Якщо увімкнути шар загального ВВП, ми побачимо одну просторову картину світу. Якщо переключитися на ВВП на одну особу — вона зміниться. Країна, яка виглядає дуже потужною за загальним масштабом економіки, може мати значно скромніший показник на одну особу. І навпаки: невелика країна може мати відносно невеликий загальний ВВП, але дуже високий GDP per capita. Саме тому не можна робити висновок про «розвиненість» лише за одним шаром карти. Кожен показник відповідає на своє запитання.

Однак навіть ВВП на одну особу не показує всієї картини. Це середній статистичний показник. Він не означає, що кожен житель отримує саме таку суму доходу. Він не показує, наскільки рівномірно розподіляються доходи, чи однаковий доступ мають люди до освіти та медицини, якою є якість довкілля або безпека. Тому для ширшої оцінки використовують, зокрема, Індекс людського розвитку — ІЛР. Його логіка принципово відрізняється від простого вимірювання масштабу економіки. Програма розвитку ООН наголошує, що розвиток держави варто оцінювати через можливості людей, а не лише через економічне зростання. ІЛР поєднує три ключові виміри: довге й здорове життя, доступ до знань і гідний рівень життя. Для цього враховують очікувану тривалість життя, показники освіти та валовий національний дохід на одну особу. Human Development Reports Тут важливо не плутати показники: у методології ІЛР використовується не ВВП на одну особу, а саме GNI per capita. Сам ІЛР теж не описує абсолютно всі аспекти розвитку, але дає значно ширшу картину, ніж одна лише величина економіки.

Тепер знову подивімося на глобус, але вже в режимі HDI. Просторова картина світу змінюється ще раз. Ми вже дивимося не лише на розмір економіки й не лише на величину економічного результату на одного жителя, а на поєднання здоров'я, освіти та матеріального рівня життя. Саме тому карту загального GDP, карту GDP per capita і карту HDI не можна сприймати як три версії одного й того самого рейтингу. Це три різні аналітичні інструменти.

Окремо варто подивитися на Україну. Для неї так само потрібно аналізувати не один показник, а кілька: загальний ВВП, ВВП на одну особу, ІЛР та інші характеристики. Один показник може демонструвати масштаб економіки, інший — середню величину економічного результату в розрахунку на одного жителя, третій — ширший рівень людського розвитку. Саме тому на слайді з Україною важливо показувати не «місце країни» як один підсумковий рейтинг, а кілька окремих показників із зазначенням року й джерела. Так учень бачить не готовий ярлик, а систему даних, яку потрібно інтерпретувати.

І тепер повернімося до головного питання уроку: чи означає більший загальний ВВП вищий рівень розвитку країни? Тепер ми можемо відповісти точніше: не обов'язково. Більший ВВП означає більший масштаб економічної діяльності. Але країни мають різну чисельність населення, тому потрібно аналізувати ВВП на одну особу. І навіть після цього варто дивитися на здоров'я, освіту, доходи та інші показники людського розвитку. Жодна складна країна не поміщається в одну цифру.

Саме тому професійний аналіз починається не з питання «яка країна краща», а з питання «що саме вимірює цей показник?». Якщо ми бачимо високий ВВП, потрібно запитати: чи йдеться про великий масштаб економіки? Якщо бачимо високий ВВП на одну особу — що це говорить нам про середній економічний результат, а чого не говорить? Якщо дивимося на ІЛР — які саме виміри людського розвитку він враховує? Такий підхід і є основою грамотного аналізу даних.

Національна економіка тому й цікава для географії, що вона існує не в абстрактному просторі. Підприємства мають конкретне розташування, ресурси розміщені нерівномірно, транспортні мережі з'єднують одні території краще за інші, населення концентрується у містах і регіонах, а види діяльності формують цілі промислові райони, аграрні зони та центри послуг. Далі, вивчаючи господарство України й світу, ми будемо постійно повертатися до цієї логіки: хто виробляє, що саме виробляє, з яких ресурсів, де це відбувається, чому саме там і як один вид діяльності пов'язаний з іншими.

А тепер фінальна перевірка. Чи можете ви своїми словами пояснити, що таке національна економіка? Чи можете відрізнити загальний ВВП від ВВП на одну особу? Чи можете пояснити, що саме додає до аналізу Індекс людського розвитку? І головне: якщо вам покажуть дві країни та лише одну цифру — їхній ВВП, — чи готові ви тепер одразу зробити висновок, яка з них розвиненіша? Якщо ні, то яких даних вам бракуватиме і чому? Саме з цього питання починається справжнє економіко-географічне мислення.